

Z TEOLOGII FUNDAMENTALNEJ I JEJ POGRANICZA

Przegląd bibliograficzny (4)

Algermissen K., *Konfessionskunde*, neu bearbeitet von H. Fries, E. Iserloh, K. Keinath, L. Klein, W. de Vries, Verlag Bonifacius-Druckerei, Paderborn 1969^s, ss. 886.

W encyklopedycznym zestawie informacji o wspólnotach chrześcijańskich, który ukazał się po raz pierwszy pt. *Christliche Sekten und Kirche Christi* w 1924 r. (od wyd. 4 w 1930 *Konfessionskunde*) zaprezentował autor podstawowe tezy doktrynalne, jak i struktury organizacyjne poszczególnych wyznań. Mimo że dotychczasowa ocena i interpretacja tradycyjna pozostawiała wiele do życzenia, chcąc docenić po śmierci autora jego mrówczy wkład pracy, instytut ekumeniczny w Paderborn przygotował wznowienie dzieła pozostawiając dotychczasowy tytuł. Poszczególным opracowaniom dał jednak wersję nową, aktualną. W międzyczasie bowiem dokonała się rewaloryzacja pewnych ujęć doktrynalnych w poszczególnych Kościołach chrześcijańskich. Sobór Watykański II wyeksponował nowe aspekty struktury Kościoła w ogóle i przyznał eklezjalny charakter również innym wspólnotom chrześcijańskim. Konferencja w Montrealu (1963) dowartościowała pewne elementy struktury Kościoła, dotychczas obce interpretacji pozakatolickiej. Ekumenizm otworzył nowe perspektywy badaniom teologicznym poszczególnych Kościołów. Ponadto powstał nowy układ organizacyjny Kościołów w skali geograficznej. Tak uwspółcześnione dzieło, w którym autorzy kolejnych części wpracowali wymienione wyżej nowe momenty, pełnić będzie nadal rolę katolickiego informatora i przewodnika wśród skomplikowanej wielości Kościołów dążących do teologicznie interpretowanej jedności.

Baum G., *Glaubwürdigkeit. Zum Selbstverständnis der Kirche*, Herder-Verlag, Freiburg 1969, ss. 280.

Okazją do napisania tej wnikliwej analizy współczesnego Kościoła w jego strukturach przejściowych stało się odejście z Kościoła znanego teologa angielskiego Charlesa Davisa, który w r. 1966 ogłosił, że Kościół katolicki stał się dla niego niewiarygodnym następcą Chrystusa na ziemi. G. Baum podjął się wykazać, że dawne struktury myślenia w Kościele i dowodzenia jego prawdziwości są aktualnie prawie w zaniżu, a na ich miejsce pojawiają się nowe, nie mające oparcia o wzorzec polityczno-społeczny. Zdarza się czasem, że nowe sformułowania Soboru interpretuje się w niektórych środowiskach teologicznych czy hierarchicznych tradycyjnie, gdyż nie bierze się pod uwagę kontekstu całości dokumentów soborowych. Nie można tego jednak uważać za ujęcie ekumeniczne, otwarte dla nowszych interpretacji, gdyż Sobór widzi Kościół w wielości wspólnot eklezjalnych. Baum przeciwstawia się tutaj tezie Davisa, który twierdzi, że w przyszłości, jeśli człowiek zdobędzie nową świadomość, Kościół zaniknie. Stwierdza, że zaistnieją inne struktury organizacyjne w Kościele, co jednak nie może być jednoznaczne z jego zanikiem. Koś-

ciół posiada przecież sakramentalną i kolegialną strukturę, dzięki której jest Kościołem Bożym w Jezusie Chrystusie.

Bea A., *Das Wort Gottes und die Menschheit. Die Lehre des Konzils über die Offenbarung*, Katholisches Bibelwerk-Verlag, Stuttgart 1968, ss. 271.

Niniejsza praca nie stanowi kolejnego komentarza do *Konstytucji dogmatycznej o objawieniu Bożym* w języku niemieckim, ale ukazuje pozytywny wykład teologii objawienia Vaticanum II. Z uwagi na to, że kard. Bea osobiście kierował pracami nad redakcją tekstów tej konstytucji, zapewnia to, dość ogólnie nieraz sformułowanym tekstom, autentyczną interpretację teologiczną oraz charakter ekumeniczny nadany przez Sobór.

Autor kieruje swe dzieło do czytelnika wyznaniowo nie określonego. Wskazuje więc na cechy wspólne zawarte w poszczególnych teologicznych sformułowaniach Soboru. Nad całością dominuje aspekt historiozbowczy, któremu towarzyszy nastawienie duszpasterskie. W każdym bowiem objawieniu rzeczą istotną jest wezwanie Boga skierowane do człowieka i jego odpowiedź dana Bogu przez wiarę, w których wydarzenia i słowa stanowią moment jednoczący. Te momenty wyrażają istotne cechy wspólnoty bosko-ludzkiej. Chrystus jako Słowo Boże wewnątrztrynitarnie, a potem Wcielone, stanowi najpełniejsze objawienie się Boga oraz odpowiedź daną Bogu przez człowieka. W interpretowaniu poszczególnych tekstów *Konstytucji* wskazuje autor na związki treściowe z innymi dokumentami Soboru. Podsumowując swój wykład zwraca uwagę na osobiste zaangażowanie się Boga w zbawianiu każdego człowieka, przez co uwydatnia moment antropologiczny objawienia i wiary.

Beyna W., *Das moderne katholische Lutherbild*, Ludgerus-Verlag, Essen 1969, ss. 242.

Na temat oceny Marcina Lutra istniało dotąd szereg prac w katolickiej literaturze pisanych przez historyków Kościoła i działaczy ekumenicznych, wśród których pionierskie miejsce przyznaje się J. Lortzowi, a także A. Herterowi, którzy postawili sobie zadanie zaprzestania bezkrytycznej polemiki. W tym nurcie można umieścić prace H. Jedina, E. W. Zeedena, E. Iserloha, K. Algermissena, J. Hessena, A. Fechtera, E. Przywary i innych. Autor korzystając z dorobku współczesnych badań nie tylko omawia poglądy poszczególnych autorów na szereg problemów związanych z teologią Lutra, lecz kreśli dość wyraźnie aspekty, które zadecydowały o zmianie oceny, a także próby przedstawienia podstawowych twierdzeń teologicznych Lutra. Równocześnie stara się nakreślić granice kompetencji interpretacyjnych tych twierdzeń w teologii katolickiej i nawiązuje do niektórych sformułowań Soboru Watykańskiego II otwartych na świat, wyrażając zdziwienie, że temat Lutra bywa peryferyjnie tylko wspominany w dialogu ekumenicznym. Lektura książki pozwala zorientować się w ewolucji tematyki Lutra od okresu polemiki do pozytywnego, choć krytycznego, wykładu.

Bilanz der Theologie im 20 Jahrhundert. Perspektiven, Strömungen, Motive in der christlichen und nichtchristlichen Welt, I-III, hrsg. von Herbert Vorgrimler und Robert van der Gucht, Herder-Verlag, Freiburg 1969-70.

W poszczególnych dziedzinach teologii notuje się tak wielki rozwój, że trudno jest niespecjaliście zdobyć jakąkolwiek orientację. Dobrze się stało, że w niniejszym dziele podjęto próbę zbilansowania dotychczasowych osiągnięć i ukazania ich

na tle rozwijającej się myśli ateologicznej. Teologia bowiem nie pracuje w izolacji, gdyż żyje w ścisłej symbiozie z innymi dziedzinami ludzkiej myśli i orientuje często kierunek swych badań ku mentalności myślenia współczesnego, a także uzależnia od nich własne struktury i konstrukcje dowodzenia.

Ten moment współżycia wynikający z religii jako rzeczywistości społecznej zdecydował, że wpieryw omówiono związki między teologią a sztuką, literaturą, naukami empirycznymi i filozoficznymi. Poruszono tu problematykę badań nad materią martwą i żywą, osiągnięcia psychologii, pedagogiki i socjologii w ich powiązaniach z myślą teologiczną. Z kierunków filozoficznych zaś przedstawiono: idealizm niemiecki i kantowski, filozofię życia, fenomenologię, egzystencjalizm, personalizm, materializm, filozofię analityczną, strukturalizm oraz filozofię neoscholastyczną, prezentując często tylko poglądy poszczególnych myślicieli bez wypunktowania momentów unifikacyjnych i cech charakterystycznych niektórych kierunków. Ponadto zwrócono uwagę na związki nauk religioznawczych z teologią chrześcijańską oraz problematykę dialogu chrześcijaństwa z buddyzmem, hinduizmem, islamem i judaizmem (tom I).

W części II znajdujemy przegląd rozwoju poszczególnych teologii chrześcijańskich: katolickiej, ewangelickiej, anglikańskiej i prawosławnej, oraz poszczególnych specjalności teologicznych: teologii fundamentalnej, biblijnej wraz z egzegetyczną, dogmatycznej, moralnej, pastoralnej i historycznej. Autorzy przeglądów podkreślają nie tylko zasadnicze osiągnięcia, ale przede wszystkim wskazują na uwarunkowania mentalności współczesnej, która stała się dla wielu tematów katalizatorem nowych przemyśleń. Rozwój nowej teologii zawdzięczamy zawsze ludziom o specyficznej indywidualności umysłowej. Aby więc oddać im sprawiedliwość podkreślono ich rolę w tworzeniu nowych konstrukcji teologicznych przedstawiając całość ich poglądów we formie portretów. Awangardę teologów protestanckich reprezentują tu: Rudolf Bultmann, Karl Barth, Paul Tillich, Emil Brunner, Reinhold Niebuhr oraz Dietrich Bonhoeffer, teologów katolickich zaś: Marie Dominique Chenu, Henri de Lubac, Karl Rahner, Hans Urs von Balthasar oraz Eduard Schillebeeckx (tom II-III).

B o s c J., *Situation de l'oecuménisme en perspective réformée*, Bibliothèque oecuménique 3, Les Editions du Cerf, Paris 1969, ss. 109.

Pastor Jean Bosc prezentuje tu cykl wykładów wygłoszonych w Institut Supérieur d'Études Oecuméniques w Paryżu na temat aktualnej sytuacji ekumenicznej. W części pierwszej szkicuje tradycyjną naukę teologiczną Kościoła Reformowanego, w drugiej zaś jego stosunek do ruchu ekumenicznego, w trzeciej omawia przejawy nowego klimatu dialogu interkonfesyjnego i tematyki teologicznej będącej przedmiotem dyskusji, w czwartej zaś wskazuje na trudności porozumienia ze względu na różne interpretacje struktury Kościoła, sukcesji apostoelskiej i innych zagadnień przedłożonych przez Kościół Reformowany Soborowi Watykańskiemu II.

C o n g a r Y., *L'ecclésiologie du haut Moyen Age. De Saint Grégoire le Grand à la désunion entre Byzance et Rome*, Les Editions du Cerf, Paris 1968, ss. 420.

Brak było dotąd syntetycznego opracowania problematyki eklezjologicznej okresu wczesnego średniowiecza zarówno w układzie historycznym, jak i systematycznym. Congar podejmując swe studium zwrócił uwagę nie tylko na konieczność przedstawienia myśli eklezjologicznej poszczególnych teologów wieku VII—XI, ale przede wszystkim na powiązanie jej z uwarunkowaniami kulturowymi tegoż okre-

su. Stawiając sobie ten postulat zrezygnował z chronologicznego ujęcia problematyki, a potraktował ją systematycznie. Cechą teologicznych rozważań tego okresu jest bowiem nieustanne powoływanie się na wypowiedzi Ojców Kościoła (*florilegium patristicum*). Wizję Kościoła kształtują myśli Augustyna, Izydora oraz Grzegorza Wielkiego, który przez swe dzieła teologiczne i rządy podniósł znaczenie papieżstwa. Stąd też w eklezjologii brak oryginalnych koncepcji dotyczących pojęcia Kościoła, choć w praktyce społeczność tego czasu żyje pełną świadomością przynależności do niego. Momentem charakterystycznym, utrwalającym wspomniane idee jest: rozumienie znaczenia papieżstwa w sensie monarchicznej władzy rządzenia, ideał zgodności i współdziałania władzy kościelnej i świeckiej, a przede wszystkim odrębny od wschodniego duch rozumienia treści religijnej. Obok Kościoła eschatycznego w wymiarach niebiańskich przyjmuje się istnienie Kościoła ziemskiego, w którym realizuje się królestwo Boże w spotkaniu osoby sakralnej (papieża) z osobą królewską. Przyczyniło się to do religijnego rozumienia władzy królewskiej. Przy tej okazji omawia Congar problematykę prymatu, który w Rzymie interpretowany prawnie, posiadał poza Rzymem przede wszystkim treść religijną — co uważa się za wkład myśli germańskiej w rozumienie prymatu. Na Wschodzie natomiast widziano w strukturze Kościoła bardziej moment misteryjny i dlatego zarzucono Zachodowi, iż eksponując prymat w sensie prawnym stwarza wrażenie jakoby on był pochodzenia świeckiego, a nie apostołskiego. Wschód podkreślając charyzmatyczność funkcji w Kościele tworzył eklezjologię głównie w oparciu o linię wertykalną. Zachód natomiast w oparciu o linię horyzontalną, co wpłynęło między innymi na oddalenie się obydwu Kościołów.

D e w a r t L., *Die Zukunft des Glaubens*, Benziger-Verlag, Einsiedeln 1968, ss. 241.

Ponieważ każde ludzkie doświadczenie jest uzależnione od socjalnych i historycznych uwarunkowań, stąd też i wiara religijna podziela losy wszystkich zjawisk kultury. Istnieje więc konieczność powiązania jej z kulturą współczesną, podobnie jak dokonano tego w starożytności i średniowieczu przechodząc z nurtu myślenia biblijnego w nurt metafizycznego. Wiara chrześcijańska wyrażona w dawnych kategoriach myślenia zdaje się kolidować niejako z doświadczeniem człowieka techniki i przemysłu. Autor przedstawia to doświadczenie omawiając problematykę wiary w jej związku z rzekomą iluzją religijną oraz ateizmem. Stwierdza, że przed wiarą stoi pozytywna przyszłość pod warunkiem, że dokona się przepracowania systemu dowodzenia istnienia Boga oraz egzystencji człowieka i poda się je współczesnymi kategoriami myślenia. Stąd — zdaniem autora — istnieje konieczność dehellenizacji wiary, by ukazać wyraźniej moment katolicki chrześcijaństwa, oraz integracja wiary i doświadczenia.

D i a s P., *Vielfalt der Kirche in der Vielfalt der Jünger, Zeugen und Diener*, Oekumenische Forschungen — Ekklesiologische Abteilung II, Herder-Verlag, Freiburg 1968, ss. 408.

Wielość Kościołów chrześcijańskich jest rzeczywistością, której istnienia zaprzeczyć nie można. Brak jednak było dotąd w teologii przekonania, że ta wielość należy do istoty Kościoła. Sobór Watykański II aprobując dorobek teologii współczesnej przyznał wspólnotom chrześcijańskim pozakatolickim rzeczywistość eklezjalną. Stąd też autor postawił sobie zadanie przebadania źródeł objawienia pod tym właśnie kątem widzenia, by ukazać biblijne podstawy momentu wielości

w strukturze Kościoła, który jest zespołem uczniów i świadków Chrystusa służących wspólnocie kościelnej. Z Nowego Testamentu wynika bowiem, że w okresie apostołskim istniały różne posłannictwa, jak grono „dwunastu”, Piotr, pozostali uczniowie Chrystusa, apostołowie, prorocy, nauczyciele, ewangelisci, przewodniczący gminy i pasterze oraz liczne grono diakonów. Wszystkie posłannictwa w sensie teologicznym uczestniczą w Duchu Chrystusa uwielbionego, dzięki czemu można je uważać za charyzmaty, w sensie historycznym natomiast stanowią moment zewnętrzny struktury Kościoła. Ta różnorodność wynika więc ze struktury Kościoła, jeśli bierze się pod uwagę jego płaszczyznę wertykalną, jak i horyzontalną. Bogaty zestaw bibliografii (s. 349—385) jest również cennym wkładem autora, gdyż wskazuje drogę do dalszych przemyśleń opracowanej problematyki.

D u s s - v o n W e r d t J., *Theologie aus Glaubenserfahrung. Eine Skizze zur Grundlegung theologischer Hermeneutik und Topik*, Benziger-Verlag, Einsiedeln 1969, ss. 108.

Teologia współczesna jest w stadium poszukiwania nowej hermeneutyki przystosowanej do współczesnego sposobu dowodzenia. W każdej specjalności teologicznej obserwuje się dyskusje metodologiczne, w których próbuje się na nowo przebadąć jej problematykę. Kontekstem dla teologii jest wiara, stąd też autor posługuje się w niniejszej pracy fenomenologią na użytek teologii. Fenomenologia bowiem pozwala uwzględniać zarówno moment obiektywny wiary: polegający na powrocie do źródeł objawienia, w których zawarte jest świadectwo religijnej świadomości Kościoła okresu apostołskiego, a w nim interpretacja faktu Chrystusa, oraz moment subiektywny wiary: interpretacja objawienia uwarunkowana okolicznościami historycznymi, ściśle złączona z momentem obiektywnym. Aby więc dokonać redukcji ejdetycznej i ukazać Chrystusa jako istotę objawienia, omawia autor problematykę świadomości wiary i przeprowadza analizę tzw. doświadczenia wiary w aspekcie subiektywnym i obiektywnym.

Funktion der Theologie in Kirche und Gesellschaft. Beiträge zu einer notwendigen Diskussion, hrsg. v. Paul Neuenzeit in Verbindung mit Norbert Greinacher und Peter Lengsfeld, Kösel-Verlag, München 1969, ss. 408.

Problematyka teologiczna nie jest sprawą wewnętrzną teologii jako jednej z dyscyplin, nie może się więc zamykać w własnym getto, by dyskutować sprawy kompetencji metodologicznych. Nie może również ograniczać się do likwidacji dystansu, jaki powstaje między teologią akademicką a teologią praktyczną. Z tego powodu jest przedmiotem dyskusji w teologii protestanckiej (od dawna) i katolickiej (w epoce *aggiornamento*). Autorzy niniejszego zbioru w liczbie 24 zostali przez wydawców zobowiązani do przedstawienia tematyki teologicznej z własnego punktu widzenia bądź naukowego, bądź światopoglądowego, i wypunktowania jej funkcji we współczesnym społeczeństwie. Wśród tematów znajdujemy takie zagadnienia, jak: funkcja teologii z punktu widzenia psychologii głębi (R. Affmann), element polityczny w metodzie historyczno-krytycznej (J. Blank), teologia w relacji napięć między teorią a praktyką (N. Greinacher), teologia wobec wezwania do postawy otwartej (I. Hermann), funkcja teologii moralnej w Kościele i społeczeństwie (F. Böckle), sumienie a urząd nauczycielski Kościoła (H. E. Hengstenberg), teologia jako prorocstwo krytyki (P. Schoonenberg), metoda teologiczna a doświadczenie mistyczne (H. Fischer-Barnicol), historyczność kerygmy a naukowość teologii (H. Bolewski), o teologię okresu konstrukcji (J. P. Audet), funkcja teologii według Pawła

VI (H. Geisser), teologia uwarunkowana świadomością eschatologiczną (W. Kasch), wkład teologii Starego Testamentu w rozumienie relacji wiara-historia (K. Koch), reforma Kościoła a prawo kościelne (K. Obermayer) i jego miejsce w teologii (P. Mikat), rewolucja i reformacja jako problem teologiczny (P. Lengsfeld), społeczne znaczenie teologii (M. Horkheimer, M. Mezger), teologia a urząd nauczycielski (H. Halbfas), Kościół instytucjonalny a teologia w ocenie psychologa (P. Matussek), teologia w świecie chrześcijańskim (T. Rendtorff) i w świadomości laikatu (R. Seewald). Autorzy zdają sobie sprawę z konieczności stworzenia nowego modelu teologii, wolnego od relatywizacji czy mityzacji zbawczego działania w Chrystusie. Ponadto postulują powrót do Pisma św., by stamtąd czerpać teologiczną refleksję i móc zachować dystans między naukowym a autorytatywnym charakterem teologii, oraz podkreślają jej charakter duszpasterski.

G a n o c z y A., *Ecclesia Ministrans. Dienende Kirche und kirchlicher Dienst bei Calvin*, Oekumenische Forschungen — Ekklesiologische Abteilung III, Herder-Verlag, Freiburg 1968, ss. 439.

Wydana w języku francuskim praca autora *Calvin, théologien de l'Église et du ministère* zjednała sobie życzliwą krytykę eklezjologów katolickich i protestanckich. Niniejsze wydanie nie jest tylko tłumaczeniem oryginału. Autor dokonał bowiem jego przepracowania, gdyż w tym czasie pojawiło się szereg prac na temat teologii Kalwina, które zostały również uwzględnione. Po wprowadzeniu biograficznym i zarysowaniu kontekstu myślenia teologicznego związanego ze specyfiką przejściową wieku XVI, przedstawia autor zasadnicze tezy teologiczne Kalwina, by dalej zająć się szczegółowo konkretnymi zagadnieniami eklezjologicznymi. Punktem wyjścia dla jego eklezjologii jest pośrednictwo zbawcze i kapłaństwo Chrystusa, co syntetycznie przedstawia autor w rozdziale następnym, by dalej omówić ewolucję myśli Kalwina o Kościele jako niewidzialnej unii wybranych, dostrzegalnej w służbie Matki-Kościół, zjednoczonego i uporządkowanego w tej służbie autorytetem boskim. Przedmiotem szczegółowej analizy jest natomiast zagadnienie służby w Kościele reformowanym i stosunku episkopatu do prymatu. Rozdział końcowy zawiera zestawienie tez eklezjologii Kalwina z nauką Soboru Watykańskiego II, a nie jak w wersji francuskiej z tradycyjną eklezjologią akademicką. I ten fakt nadaje pracy szczególną wartość, gdyż autor przedstawia Kalwina nie tylko jako wyrażiciela świadomości eklezjalnej swojej epoki, lecz w pewnym stopniu prekursora odnowienia współczesnej eklezjologii katolickiej.

G a s s m a n n B., *Ecclesia Reformata. Die Kirche in den reformierten Bekenntnisschriften*, Oekumenische Forschungen — Ekklesiologische Abteilung IV, Herder-Verlag, Freiburg 1968, ss. 479.

Świadomość religijna przeszłości zawarta jest zawsze w świadectwie pisanym. Chcąc poznać przekonania poszczególnych wspólnot dotyczących struktury Kościoła i odtworzyć ich eklezjologię, należy sięgnąć do symboli wiary, jakimi posługiwano się w dziejach wspólnoty. Autor w niniejszym dziele odtwarza eklezjologię Kościoła reformowanego na tle kolejnych wydarzeń historycznych od wystąpienia Zwingliego do czasów współczesnych (Bekennende Kirche). Przedstawia poszczególne symbole wiary zarówno reformatorów, jak i mniejszych i większych wspólnot, by na ich tle usystematyzować poglądy na zasadnicze momenty strukturalne Kościoła. Czytelnik znajdzie więc zasadnicze tezy doktrynalne ujęte w kontekście historycznym, co sprawia, że dzieło to czyta się w sposób interesujący. W ostat-

nim rozdziale (s. 283—416) dokonuje autor zestawienia poszczególnych artykułów zawartych w symbolach wiary z nauką Soboru Watykańskiego II, ukazując nam nowe perspektywy ekumeniczne o charakterze doktrynalnym. Bibliografia załącznikowa zebrana przy końcu dzieła (s. 420—465) daje nam również bogaty przegląd publikacji związanych ściśle z tematyką poruszaną w tej pracy umożliwiając czytelnikowi szczegółowe zapoznanie się z problemem.

Gerken A., *Offenbarung und Transzendenzerfahrung. Kritische Thesen zu einer künftigen dialogischen Theologie*, Patmos-Verlag, Düsseldorf 1969, ss. 115.

Transcendentalno-egzystencjalna interpretacja w teologii za bardzo akcentuje moment antropologiczny podkreślając, że fakt dwuwymiarowości człowieka nadany przez Boga jest istotny dla jego religijnego życia. Ponieważ takie ujęcie podyktowane jest szukaniem płaszczyzny porozumienia dla dialogu między teologią a poszczególnymi dziedzinami wiedzy, autor wyraża obawę, że zawężenie płaszczyzn może stać się dla teologii niebezpieczne i stąd należy ubiblijnić powyższą interpretację ujęciem dialogiczno-responsorycznym. Objawienie jest bowiem w biblii wezwaniem skierowanym do człowieka, który daje pozytywną odpowiedź Bogu przez wiarę wyrażając ją jednocześnie przez okazanie Bogu posłuszeństwa. Na kanwie przedstawionego układu hermeneutycznego przeprowadza autor dyskusje z tezami K. Rahnera oraz przedkłada własne przemyślenia dotyczące przyszłości dialogicznej teologii, z których wynika, że musi ona orientować swoją hermeneutykę w oparciu o strukturę dialogiczną Chrystusa-Jezusa.

Hasenhüttl G., *Charisma. Ordnungsprinzip der Kirche*, Oekumenische Forschungen — Ekklesiologische Abteilung V, Herder-Verlag, Freiburg 1969, ss. 364.

W eklezjologii tradycyjnej podkreślano, że zasadą sine qua non struktury Kościoła jest jego hierarchia. Kryzys autorytetu w ogóle, mający swe reperkusje także w Kościele, stał się okazją do ponownego przebadania źródeł objawienia, co wykazało, że Kościół rozumieć należy w wymiarach kosmicznych. Nie można więc zasady jego struktury upatrywać wyłącznie w hierarchii, czyli w elemencie socjologicznym, ale trzeba wziąć pod uwagę rzeczywistość misteryjną Kościoła, której cechą istotną są charyzmaty. Autor wychodząc z nauki Chrystusa stara się określić znaczenie charyzmatu dla struktury wspólnoty chrześcijańskiej, na co szczegółowych dowodów dostarcza mu teologiczna myśl św. Pawła. Każdy spośród wspólnoty powołany jest do swoistych zadań i wyposażony w specjalny charyzmat, jako element tworzący wspólnotę, co wynika z definicji podsumowującej rozważania autora. Już w Kościele apostoelskim dokonuje się proces redukcji znaczenia charyzmatów w sensie socjologicznym (Listy Pasterskie) i eschatologicznym (Listy Janowe), co ostatecznie zaważyło na ewolucji struktury wspólnoty chrześcijańskiej nie uwzględniającej charyzmatów. Dopiero w czasach najnowszych (enc. *Mystici Corporis Christi*, Sobór Watykański II) dokonano rewaloryzacji charyzmatów, co uwydatnia się szczególnie w nauce o powszechnym kapłaństwie i niepełnej przynależności do Kościoła. Stwierdzono, że Kościół nadal posiada charyzmaty, dzięki czemu dokonując przebudowy swoich struktur, pozostaje nadal Kościołem Chrystusa.

Hierzenberger G., *Der magische Rest. Ein Beitrag zur Entmagisierung des Christentums*, Patmos-Verlag, Düsseldorf 1969, ss. 367.

Po wielu publikacjach na temat demityzacji źródeł chrześcijańskich oraz postulatów tzw. desocjologizacji Kościoła w jego strukturze ustanowionej przez Chry-

stusa opracowano postulat demagizacji chrześcijaństwa. Autor zapoczątkował na ten temat dyskusję przedstawiając w swej pracy opisy magicznego rozumienia wielu zjawisk, czynności religijnych, wiary, a nawet własnej świadomości człowieka religijnego. Aby czytelnika wprowadzić w rozumienie problemu naszkicował w ujęciu encyklopedycznym zasadnicze momenty pojęcia „magia”, którą znajdujemy nie tylko w religiach prehistorycznych, ale także w światopoglądzie tamtego okresu. Magia jednak jest nieodstępnym towarzyszem religijnych zjawisk, co można dostrzec również w chrześcijaństwie uważanym za religię objawioną przez Chrystusa. Spotyka się ją nie tylko w religijności ludowej, ale także wkrada się ona w rozumienie Bożego słowa, władzy przez niego ustanowionej, sakramentów, modlitwy i moralności. Nie są od niej wolne także niektóre sformułowania teologiczne w nauce o Bogu, soteriologii, mariologii, eklezjologii czy eschatologii. Autor zwraca uwagę na wynikający z nauki Pisma św. postulat demagizacji chrześcijaństwa, które powinno się odciąć od naleciałości historycznych i socjologicznych. Będzie to możliwe wtedy, gdy dokona się demagizacja autoświadomości, rozumienia świata i rozumienia Boga. Ferdinand Klostermann w przedmowie do niniejszego dzieła stwierdza za jednym z teologów protestanckich, że demagizacja chrześcijaństwa uwolnić je może od perwersji, a ludziom spoza Kościoła ułatwić dojście do niego. Choć nie solidaryzuje się z każdym sformułowaniem autora, uważa jednak tę publikację za bardzo pożyteczną również dla pracy duszpasterskiej.

Jaeger L., *Das Konzilsdekret über den Oekumenismus. Sein Werden, sein Inhalt und seine Bedeutung*, Bonifacius-Verlag. Paderborn 1968², ss. 389.

Pierwsze wydanie komentarza do *Dekretu o ekumenizmie*, pióra kardynała Paderbornu, założyciela Instytutu Ekumenicznego, uznano za dzieło standardowe. Krytyka specjalistyczna dopatrywała się w nim najbardziej wyczerpującego opracowania soborowej nauki o ekumenizmie. Niniejsze wydanie zostało mocno rozszerzone i uzupełnione. Zachowano analityczny układ komentarzy poszczególnych tekstów soborowych, poprzedzony obszernym wprowadzeniem w historię *Dekretu*, wzbogacono je jednak syntetycznym opracowaniem momentów unifikacyjnych, dzięki czemu czytelnik ma okazję spojrzeć na treść *Dekretu* w jego związku z *Konstytucją dogmatyczną o Kościele*, która zawiera syntezę współczesnej katolickiej eklezjologii o nastawieniu ekumenicznym, nazywającą poszczególne wyznania chrześcijańskie wspólnotami o charakterze eklezjalnym. Ponadto zestawiono poszczególne wypowiedzi Ojców Soboru na Kongregacjach Generalnych, które zadecydowały o konieczności przepracowania dokumentu. Dzięki tym źródłom czytelnik może odtworzyć sobie poglądy poszczególnych mówców lub grup narodowych i ich wkład w ostateczną redakcję tekstu soborowego.

Jordan P., *Antwort auf das Wort. Zur Sinndeutung des Glaubens*, Kösel-Verlag, München 1969, ss. 248.

Słowo Boga jest wezwaniem skierowanym do człowieka, by on udzielił odpowiedzi przez wiarę. W tym kontekście kieruje autor swe dzieło do kręgu czytelników o formacji filozoficznej i teologicznej, którzy szukają pogłębienia swej wiary religijnej, a przede wszystkim powiązania jej z innymi dziedzinami życia duchowego. Zakładając więc znajomość podstaw myślenia religijnego na wyższym poziomie oraz nomenklatury fachowej przedstawia na tle dziejów ludzkiej myśli i historii boskie wymiary struktury człowieka, który rozwija jej rozumienie przez wiarę przyjmując zarówno Absolut, jak i Boga religii (chrześcijaństwa, islamu, hindu-

izmu itp.). Znaki, które człowiek spotyka w życiu, pełnią rolę symbolu działania Boga i dlatego trzeba w nich odczytywać nie tylko literę, ale przede wszystkim ducha. Jedno jest bowiem prazródło życia i wszelkiego istnienia, ujawniające się w wielości nurtów tak w objawieniu, jak i w wierze, co sprawia, że jedność przejawia się w wielości i stanowi jakoby komunie kosmiczną. W drodze przez rzeczy widzialne do niewidzialnych trzeba przyjąć, że wiedza stać się może niewiedzą, a krzyż znakiem zmartwychwstania, gdyż mamy do czynienia z misterium, w które można tylko wierzyć.

Klinger E., *Offenbarung im Horizont der Heilsgeschichte. Historisch-systematische Untersuchung der heilsgeschichtlichen Stellung des Alten Bundes in der Offenbarungsphilosophie der Katholischen Tübinger-Schule*, Benziger-Verlag, Einsiedeln 1969, ss. 254.

Problematyka, którą przedstawił autor w swej pracy, dotyczy funkcji historiozbowczej Starego Testamentu w relacji do środowiska religijnego (pozabiblijnego oraz chrześcijańskiego) ówczesnych czasów. Ponieważ przedmiotem historii zbawienia jest rzeczywistość nadprzyrodzona, wcielona w rzeczywistość przyrodzoną, należy ukazać, na jakiej zasadzie staje się ona historią. Nie chodzi tu autorowi o Stary Testament jako zbiór pism lub wydarzeń z dziejów Izraela, lecz o pewien etap w rozwoju historii zbawienia, którego nie można analizować z pozycji interpretacji dogmatycznych, ale w ramach teologii biblijnej tegoż właśnie okresu konfrontując ją z Nowym Testamentem. Epoka ta jest przecież fazą przygotowawczą do pełnego objawienia w Jezusie Chrystusie, stąd też ludzkość oczekując Jego przyścia musiała posiadać świadomość transcendencji Boga, zanim on jej się w pełni objawił. Inaczej bowiem nie byłaby zdolna do przyjęcia tegoż objawienia. Na kanwie powyższego kontekstu teologicznego autor analizuje krytycznie poglądy teologów tybindzkich ubiegłego stulecia: J. S. Dreya, który reprezentując teocentryczny punkt widzenia stwierdza, iż poznanie ludzkie zakotwiczone jest w twórczym akcie Boga, oraz F. A. Staudemeiera, który reprezentując antropocentryczny punkt widzenia wyjaśnia, że poznanie zakotwiczone jest w momencie osiągnięcia przez człowieka samoświadomości. Jeden i drugi aspekt bierze autor pod uwagę i w zależności od nich rozważa problematykę wiary i wiedzy w epoce idealizmu filozoficznego, konfrontując to z analizą objawienia Starego Testamentu.

Luther für Katholiken, hrsg. von Karl Gerhard Steck, Kösel-Verlag, München 1969, ss. 412.

Pozycja stanowi zbiór pism polemicznych Marcina Lutera z okresu jego zatroskania o właściwą reformę Kościoła. Ma służyć katolikom, którzy niesłusznie poświadając go przez wieki o brak ducha katolickiego uważali za heretyka, a także protestantom, którzy zapominali o tym, że Luter żył i działał w Tradycji katolickiej i w tym duchu nauczał. Nigdy dotąd wyznawcy obu wyznań nie byli tak przygotowani do odbioru autentycznego Lutera, jak w obecnej epoce ekumenicznego dialogu. Nastawienie ekumeniczne pozwoli im przyjąć Lutera takim, jakim był w swoim myśleniu teologicznym. Pisał bowiem dla katolików w okresie zmiany mentalności z średniowiecznej na nowożytną, stąd w nowych kategoriach myślenia przedstawiał treść teologiczną. Był równocześnie krytykiem starych struktur organizacyjnych Kościoła. Był także pisarzem ascetycznym próbującym wyjaśnić tajemnice wiary od strony przeżyciowej człowieka. K. G. Steck, profesor teologii systematycznej Wydziału Teologii Ewangelickiej uniwersytetu w Münster dokonując

wyboru pism Lutra, ten właśnie cel miał na oku, by przemówił do czytelnika Luter-katolik. By przedstawił swoje wyznanie wiary (z r. 1528) oraz świadectwo swej świadomości religijnej, co należy uważać za tło poprawnego zrozumienia treści niniejszego wyboru.

M u s s n e r F., *Die Auferstehung Jesu*, Kösel-Verlag, München 1969, ss. 207.

Wobec podejmowanych w ostatnich latach prób sprowadzenia faktu zmartwychwstania Chrystusa do świadomości religijnej Kościoła apostołskiego, który za pośrednictwem tego opisu wyrażał rzekomo tylko wiarę w zmartwychwstanie człowieka, Mussner podjął rewaloryzację świadectwa biblijnego o zmartwychwstaniu Chrystusa. Nie podziela opinii W. Marxsen, H. R. Schlettego i H. Eberta, mimo że rozważa problem zmartwychwstania także w kontekście kerygmy Starego Testamentu eksponując znajdujące się w jego świadomości nadzieje eschatyczne. Stwierdza, że u podstaw wiary Nowego Testamentu leży fakt historyczny chrystofanii upewniających apostołów o tym, że Jezus żyje w rzeczywistości transcendentnej, choć Paweł w Liście do Koryntian przytacza ten fakt jako poparcie wiary w zmartwychwstanie w ogóle. Równocześnie poszerza autor kontekst zagadnienia dyskutując z poglądami E. Blocha na temat sensu śmierci. Na tym tle przedstawia fenomenologię ciała zmartwychwstałego opierając się na tekstach Ewangelii i Pawła oraz wyjaśnia, na czym właściwie polega, wydarzenie wielkanocne, które należy rozumieć także w kontekście współczesnego obrazu świata, a więc w zmienionej formie pociągającej za sobą zmianę hermeneutyki teologicznej. Próbę nowej syntezy widzi autor w konstrukcji teologicznej myśli Teilharda de Chardin, czyli w pełnej akceptacji rzeczywistości ziemskich i transcendentnych.

P o s t W., *Kritik der Religion bei Karl Marx*, Kösel-Verlag, München 1969, ss. 327.

Karl Marx proklamując w latach 1843—1844 zbliżający się koniec ery mieszczańsko-chrześcijańskiej uważał, że razem z kapitalizmem zniknie chrześcijaństwo jako jego ideologiczna nadbudowa. Należy stwierdzić, iż rzeczywistość współczesna jest świadkiem dialogu, jaki ożywia się między marksistami a chrześcijanami, dotyczącego wzajemnej współpracy w budowaniu rzeczywistości ziemskiej. Autor podjął się wykazać, jakie warunki spowodowały krytyczne nastawienie Marxa do religii. Wskazując na polityczno-ekonomiczne zainteresowania twórcy socjalizmu, dokonuje autor szczegółowej analizy tekstów dotyczących omawianego problemu. Stwierdza, że jego ocena religii dotyczy nie tyle istoty tego, co religijne, ale pewnego rodzaju wydania religii ściśle związanej z określoną koncepcją filozoficzną, polityczną czy ekonomiczną. Marx traktuje religię ideologicznie, przez co wskazuje na jej charakter funkcjonalny. Gdyby istota religii rzeczywiście stanowiła element funkcjonalny przyjętej doktryny świeckiej, konsekwentnie dzieliłaby jej losy. Ponadto autor daje przegląd dyskusji bazującej na ujęciu teologicznym krytyki religii.

Que dites-vous du Christ? De saint Marc à Bonhoeffer, Les Editions du Cerf, Paris 1969, ss. 237.

Postać Chrystusa zawsze kontrowersyjna stanowi dla różnych epok i różnych mentalności problem do rozwiązania. Dla jednych jest on mitem, dla innych postacią historyczną. Autorzy poszczególnych opracowań przedstawiają różne formy rozwiązania tego problemu od czasów najdawniejszych do najnowszych. Wyjaśnia-

ją, że już apostołowie prezentowali różny obraz Chrystusa. Mateusz widział w Nim wypełnienie obietnic Starego Testamentu, Marek rzeczywistość bosko-ludzka, Łukasz dobroć Boga wobec wszystkich ludzi, Jan życie wieczne oddane do naszej dyspozycji, Paweł zbawcę świata przez śmierć i zmartwychwstanie. Na etapie grecko-rzymskiego kontekstu myślenia przedstawiano Chrystusa w kategoriach metafizycznych aż do XIX w., kiedy to usiłowano go wtłoczyć w ciasną teorię idealizmu, alienacji czy też agnostycyzmu. Czasy najnowsze dzięki zainteresowaniom przyrodniczym przynoszą nam teilhardowską wizję Chrystusa, jako centrum materii i centrum historii, dzięki zaś zainteresowaniom wartościami ziemskimi przynoszą wizję tzw. bezreligijnego chrześcijaństwa. Zarysowana problematyka stanowi treść niniejszej pozycji, która daje ogólny pogląd na ewolucję myślenia w teologii.

Ratzinger J., *Einführung in das Christentum. Vorlesungen über das Apostolische Glaubensbekenntnis*, Kösel-Verlag, München 1969, ss. 307.

Istniało w teologii zapotrzebowanie na współczesne ujęcie całości dogmatów katolickich, na które odpowiedział Josef Ratzinger. W oparciu o cykl własnych wykładów uniwersyteckich z r. 1967, zaprezentował on podany współczesnym językiem komentarz do *Credo* apostołskiego. Ponieważ człowiek wierzy zawsze w kontekście całości życia, autor uważał za stosowne zapoznać czytelnika z różnymi trudnościami, jakie nasuwa wiara, stawiając każdego przed dylematem. Ponadto wskazał na momenty eklezjalne wiary podkreślając, że Kościół żyje w zmieniających się warunkach, stąd moment historyczności należy niejako do kontekstu wiary i często decyduje o sposobie wyrażania się w symbolu przyjętym w danym okresie. W nauce o Bogu autor rozróżnia tradycję biblijną od tradycji filozoficznej (Bóg wiary, Bóg filozofii) wykazując, że postawa wobec Boga domaga się personalistycznego, a nie tylko intelektualnego zaangażowania. W nauce o Chrystusie prezentuje ujęcie historyczne i kerygmaticzne osoby Jezusa oraz drogi rozwoju chrystologii teologicznej. W nauce o Kościele wyjaśnia działanie Ducha Świętego, strukturę Kościoła i jego moment eschatologiczny (zmartwychwstanie). Warto podkreślić, że autor stroni w wykładzie od skrajnego konserwatyzmu, jak i progresizmu, reprezentując jednak interpretację prawd wiary w oparciu o świadomość Kościoła współczesnego.

Résurrection du Christ et l'exégèse moderne, Les Editions du Cerf, Paris 1969, ss. 191.

Zmartwychwstanie Chrystusa jest nie tylko podstawowym kryterium istnienia chrześcijaństwa, ale prawdą często przez przeciwników atakowaną. Sympozjum biblijne zorganizowane we wrześniu 1967 r. przez Association Catholique Française pour l'Étude de la Bible, którego referaty opublikowano w tej książce, poświęcono omówieniu tego problemu z różnych punktów widzenia. Zmartwychwstanie Chrystusa na tle ościennych przekonań religijnych pogańskich i żydowskich, przedstawił w oparciu o źródła Nowego Testamentu P. Grelot. Pawłowy punkt widzenia problemu omówił M. Carrez, profesor wydziału teologii protestanckiej w Paryżu. A. George zaprezentował poglądy egzegezy najnowszej na relacje o chrystofaniach biorąc za punkt wyjścia Łk 24, 36-53, J. Delorme zaś związek zmartwychwstania z pustym grobem w tradycji ewangelicznej (Mk 16, 1-8). O sposobach dowodzenia chrystofanii, które przekazuje nam kerygma apostołska, mówił X. Léon-Dufour.

Schiffers N., *Fragen der Physik an die Theologie. Die Säkularisierung der Wissenschaft und das Heilsverlangen nach Freiheit*, Patmos-Verlag, Düsseldorf 1968, ss. 271.

Proces usamodzielniania się wiedzy przyrodniczej powiązanej w dziejach ściśle z wiedzą teologiczną nasuwa pytanie, czy wobec sekularyzacji nauk ścisłych należy stawiać dalej problem fizyka—teologia. Z jednej strony mamy w życiu do czynienia z obrazem świata prezentowanym przez nauki przyrodnicze, z drugiej z światopoglądem, który jest nie tylko zagadnieniem filozoficznym, ale także teologicznym z uwagi na to, że religia daje pytaniu o sens śmierci rozwiązanie pozytywne. Stąd też teologia stawia nieustannie pytania fizyce oraz odwrotnie. Autor przedstawia w pracy dzieje dawnych konfliktów między obu dziedzinami wiedzy spowodowanych przez dzieła Kopernika, Mikołaja z Kuzy, Kepplera, Galileusza, Bacona, Kartezjusza i Newtona oraz w epoce pokantowskiej, by na tym tle ukazać tendencje teologii usiłującej naukom przyrodniczym udzielić odpowiedzi dotyczących zbawczego sensu kosmosu. Zwraca uwagę na kompetencje metodologiczne poszczególnych nauk zakładając, że tylko dzięki zachowaniu teoriopoznawczych założeń możliwy jest dialog między naukami przyrodniczymi a teologią, który doprowadzi do jedynie poprawnych rozwiązań wolnych od wszelkiej tendencyjności.

Schökel L. A., *Sprache Gottes und der Menschen. Literarische und sprachpsychologische Beobachtungen zur Heiligen Schrift*, Patmos-Verlag, Düsseldorf 1968, ss. 284.

Profesor Papiieskiego Instytutu Biblijnego w Rzymie podjął próbę nowego spojrzenia na Pismo św., które należy traktować przede wszystkim jako słowo Boże skierowane do człowieka w jego języku, a nie w pierwszym rzędzie jako księgę natchnioną. Z całości Pisma św. wynika bowiem, że Bóg mówi do człowieka posługując się nie tylko słowem wypowiedzianym, ale także dziełami stworzenia i działaniem w historii ludzkości. To objawienie zostało ujęte w słowa i spetryfikowane w Piśmie św., które teraz stanowi *ś w i a d e c t w o* objawienia, zachowując pełną wartość *s ł o w a*. Słowo to jest jednak specyficznego rodzaju, gdyż stanowi wypowiedzi autorów natchnionych. Natchnienie to uwarunkowane psychologicznie i socjologicznie towarzyszyło pierwotnie słowom zbawczym, które w dalszym procesie utrwalone zostały na piśmie. Stąd stało się ono istotnym elementem wartości zbawczej Pisma św., a konsekwentnie podstawą przyjęcia go jako słowa Bożego. Natchnienie bowiem potwierdza prawdę zawartą w Piśmie św., a tym samym prawdziwość i autorytatywność nauki objawienia. Autor prowadzi powyższe rozważania na kanwie ich historycznego rozwoju i coraz bardziej dojrzewającej interpretacji, wykorzystując przy tym skrzętnie najnowsze osiągnięcia psychologii twórczości. Odcina się również od tradycyjnych ujęć wspomnianej problematyki, przekonując czytelnika, że teksty Pisma św. nie stanowią zbioru mitologii starożytnych ani doktrynerskich pouczeń, ale przekazują wartości zbawcze.

Taylor V., *La personne du Christ dans le Nouveau Testament*, Les Editions du Cerf, Paris 1969, ss. 304.

Ciekawa rozprawa biblijna profesora oksfordzkiego ukazuje się w tłumaczeniu francuskim po 12 latach, co dowodzi jej aktualności. Autor przeprowadza metodą egzegetyczną kolejno analizę tekstów biblijnych Marka i Łukasza, Mateusza i Jana, Dziejów Apostolskich, Listów Pawłowych, hymnu chrystologicznego Flp 2, 6-11, I Listu Piotra, Listu do Hebrajczyków, czwartej Ewangelii, Listów Jana, pastoral-

nych, Jakuba i Judy, II Listu Piotra i Apokalipsy św. Jana, dotyczących mesjańskiej i boskiej świadomości Jezusa Chrystusa. Wyniki tych analiz stanowią podstawę i punkt wyjścia dalszych rozważań teologii biblijnej. Systematyzuje ona zanalizowany materiał, w czym widać pewną ewolucję rozumienia osobowości Chrystusa, a równocześnie można odtworzyć chrystologię Kościoła apostołskiego oraz jej granice uwarunkowane obrazowością języka biblijnego, i mniej precyzyjną aparaturą językową. Skoro jednak w Chrystusie mamy do czynienia z postacią dwuwymiarową w sensie transcendentnym, dowodzenia intelektualne zawodzą, gdyż sam przedmiot określa nam sposób poznania — wiarę. Chociaż Jezus Chrystus jest postacią transcendentną, nie można ograniczać się w interpretacji jego osoby do teologii, ale rozumieć ją także na płaszczyźnie psychologii i historii doktryn filozoficznych. Tylko taka postawa może określać poprawny kierunek badań zmierzający do stworzenia tzw. współczesnej chrystologii.

Theologie als Wissenschaft. Methodische Zugänge, Herder-Verlag, Freiburg 1970, ss. 126.

Pytanie o właściwe metody badawcze intryguje dzisiaj wszystkie dziedziny nauki. Nie jest ono również obce teologii, która w kontekście przemian dowodzenia naukowego próbuje nieustannie na nowo określać własną problematykę hermeneutyczną. Jest to jednak o tyle trudniejsze niż w innych dziedzinach wiedzy, ponieważ w teologii mamy do czynienia nie tylko z rzeczywistością immanentną, ale przede wszystkim transcendentną, misteryjną, nadprzyrodzoną, podaną w ludzkiej szacie językowej i instytucjonalnej. Stąd też B. Casper, wskazując na właściwe rozumienie teologii, podkreśla w pierwszej relacji, jakie istnieją między rzeczywistością, językiem i naukami ścisłymi, charakterystyczne dla tej dziedziny wiedzy. W naukach teologicznych mamy ponadto do czynienia z wiarą człowieka w Boga osobowego i w prawdy, które On objawił; stąd płynie dialogiczny charakter teologii, która stoi zawsze w służbie wiary religijnej, nie zaś nauk ścisłych czy innej dziedziny wiedzy humanistycznej (s. 9—53). Natomiast K. Hemmerle wyjaśnia, że prawda Boga i o Bogu jest zawarta w dawaniu o Nim świadectwa, które zdobywa człowiek poprzez analizę własnego bytu; dając świadectwo o sobie samym, pośrednio daje je o podstawie własnego istnienia, czyli o Bogu, gdyż w Nim jest pełnia prawdy. Równocześnie zaznacza autor, że ostatecznie jest to ten sam proces, jaki wynika z życia Chrystusa i Jego nauki o świadectwie wobec Ojca (s. 54—72). P. Hünnermann stara się określić miejsce i istotę myślenia oraz dowodzenia teologicznego w świecie zdesakralizowanym, który jest środowiskiem myślenia i życia kategoriami wiary człowieka religijnego. Stąd też teologia, chcąc być aktualną, musi dostosować się w interpretacji objawienia do mentalności współczesnej. Założyć jednak musi podstawową prawdę, jaka wynika z nauczania św. Pawła: „[...] nikt nie może powiedzieć, że Jezus jest Panem [Bogiem] bez pomocy Ducha Świętego” (1 Kor 12, 3). Założenie to jest podstawą wszelkiej teologii chrześcijańskiej, gdyż prawdy tej nie można zbadać stosując metody badań pozateologicznych. Cała bowiem rzeczywistość misteryjna Jezusa, ściśle powiązana w świadectwie apostołów z Jego historycznym życiem, tworzy miejsce oraz istotę teologicznego myślenia. Nie wolno więc oddzielać wymiaru transcendentnego od rzeczywistości przyrodzonej, gdyż wówczas będziemy mieli do czynienia z przedmiotem jednowymiarowym, podczas gdy Jezus Chrystus należy w swej bosko-ludzkiej naturze do dwóch wymiarów. Konieczność takiego traktowania problemu egzemplifikuje autor na podstawie materiałów badawczych z dziejów Kościoła, wyjaśniając, że ten sam materiał może być rozważany z punktu widzenia socjologa, historyka czy też

teologa. Tego ostatniego interesować będzie jednak punkt widzenia wiary, a w praktyce zajmować się on będzie krytyczną oceną dziejów Kościoła, w których często grawitacja ku ideologicznemu rozumieniu chrześcijaństwa przysłała jego religijną rzeczywistość. Taką samą postawę musi zająć teolog w innych dziedzinach wiedzy teologicznej (s. 73—123).

Thils G., *Christentum ohne Religion?* Otto Müller-Verlag, Salzburg 1969, ss. 143.

Zagadnienia procesu desakralizacji rzeczywistości religijnej, odreligijnienia chrześcijaństwa oraz tzw. śmierci Boga bardzo żywe w teologii zachodniej mają na celu wyeksponowanie wartości ziemskich kosztem transcendentnych. Gustave Thils przedstawił już przed 20 laty interpretację teologiczną tych wartości podkreślając ich autonomię. W niniejszej publikacji stwierdza, że należy dobrze zbadać, jaki sens treściowy posiadają wspomniane hasła głoszone przez teologów. Warto więc przeczytać całą książkę, by zorientować się, ile nieporozumień wynika z bezmyślnie przyjętego hasła. Chrześcijaństwo bowiem tkwi w całej rzeczywistości kosmicznej, której struktura jest dwuwymiarowa i oczekuje uwielbienia, co wynika już ze słów św. Pawła. Daremnie jednak szukałby czytelnik pełnej odpowiedzi na postawione pytania. Problem ten jest bowiem nie tylko złożony, ale w stadium rozwoju i krytycznej oceny. Stąd też wywody autora służyć mogą przede wszystkim do zdobycia lepszej orientacji w problematyce. Zarysowane poglądy K. Bartha, D. Bonhoeffera i H. Coxa na religię, chrześcijaństwo, Kościół i środowisko, w którym istnieją, doskonale pomogą do odszukania źródeł pochodzenia wspomnianych poglądów.

Verweyen H., *Ontologische Voraussetzungen des Glaubensaktes. Zum Problem einer transzendentalphilosophischen Begründung der Fundamentaltheologie*, Patmos-Verlag, Düsseldorf 1969, ss. 236.

Autor stawia w nowym świetle zagadnienie możliwości objawienia, które można rozwiązać pozytywnie tylko w oparciu o ścisły związek, jaki istnieje między filozofią a teologią. Z jednej strony bowiem wydaje się to dziedziną rozważań filozoficznych, z drugiej wiemy natomiast, że tylko dzięki Wcieleniu — które jest zagadnieniem teologicznym — możliwe jest rozwiązanie tego problemu i podbudowanie aktu wiary założeniami ściśle ontycznymi. Stąd też autor nie tylko nawiązuje do współczesnych koncepcji metafizycznego uzasadnienia poznania Boga, ale omawia koncepcje szkoły J. Maréchała, J. B. Lotza i E. Coretha podając równocześnie w podsumowaniu te momenty, które służyć będą podbudowaniu tezy o możliwości objawienia. Opowiada się jednak za koncepcją G. Siewertha stwierdzając, że każdy duchowy akt człowieka implikuje równocześnie „otwarcie się” na objawienie. Człowiek bowiem wtedy dopiero zaczyna poznawać, gdy pełen zdziwienia (moment psychologiczny) staje wobec otaczającej go rzeczywistości. Ponieważ człowiek z istoty swej jest wątpliwy i dziwiący się — autor stwierdza, że istota człowieka jest wystarczającym kryterium możliwości objawienia, które wyzwala go ze stanu wątplenia i zaspokaja jego dążenia poznawcze, w sensie egzystencjalnym.

Waldenfels H., *Offenbarung. Das Zweite Vatikanische Konzil auf dem Hintergrund der neueren Theologie*, Beiträge zur oekumenischen Theologie III, Max Hueber-Verlag, München 1969, ss. 328.

Brak było dotąd monograficznego opracowania wpływu teologii katolickiej najnowszej na formowanie się nauki Soboru Watykańskiego II o objawieniu. Waldenfels korzystając z dogodnej sytuacji, jaką stwarzało formowanie się tekstu *Konstytucji dogmatycznej o objawieniu Bożym*, podjął taki temat, by wykazać proces infiltracji teologii krytycznej w ujęcia typu tradycyjnego. Przygotowany na Sobór schemat reprezentował bowiem teologię objawienia typu szkolnego i dlatego został odesłany do przepracowania. Autor referuje w swej pracy, jak dochodziła kolejno do głosu teologia najnowsza katolicka, w której znaleźć można było wiele dorobku teologii protestanckiej, upowszechnionego przed Soborem w katolickiej teologii krytycznej. Podkreśla przede wszystkim zasługi twórcze środowiska francusko-niemieckiego. Ukazuje bezsprzeczny dorobek ostatnich dwudziestu lat, który nie tylko posłużył jako punkt wyjścia dla dyskusji nad redakcją I rozdziału tejże *Konstytucji*, ale spowodował, że nie ograniczono się do przedstawienia objawienia jako nauki o prawdzie objawionej przez Boga, lecz usytuowano ją w kontekście spotkania z Bogiem, w kontekście dziejów ludzkości, objawienia w Chrystusie i odpowiedzi człowieka na Jego objawienie. Ponadto, mając na uwadze trudności związane z poznaniem Boga, przytacza dość często postulaty teologów podejmujących próby modyfikacji dawnych ujęć, widząc w nich elementy nowej chrystologii. Dzieło jego nie jest więc tylko komentarzem do I rozdziału *Konstytucji* ani referatem status quaestionis teologii objawienia, ale ukazuje nam ewolucję nauki o objawieniu w szerokim kontekście badań współczesnych.

Wer ist das eigentlich — Gott? hrsg. Hans Jürgen Schultz, Kösel-Verlag, München 1969, ss. 290.

Zbiór artykułów, w których autorzy reprezentujący różne dziedziny wiedzy naukowej i zainteresowania publicystyczne wypowiadają się na temat Boga, stanowi zawartość niniejszej pozycji. W rozdziale pierwszym znajdujemy omówienie tej problematyki z punktu widzenia psychologii głębi, nauk przyrodniczych, literatury, filozofii, polityki, socjologii i teologii. W rozdziale drugim zebrano odpowiedzi na postawione pytanie z punktu widzenia Starego i Nowego Testamentu, mitologii greckiej, Ojców Kościoła, scholastyki, oświecenia i prądów kulturowych XIX wieku. Ponieważ z powyższego należy zarysować perspektywy przyszłości, zebrano w rozdziale trzecim poglądy na temat bezreligijnego chrześcijaństwa, związku wiary w Boga z myśleniem naukowym, rzekome prowokacje ateizmu, które jednak pomagają teologii katolickiej do oczyszczenia zbyt zinstytucjonalizowanego obrazu Boga, relacje: wiara—ideologia oraz wiara w stworzenie a teoria ewolucji, obecność Boga w epoce planowania przez człowieka i spotkanie człowieka przyszłości z Bogiem.

Willebrands J., *Oecuménisme et problèmes actuels*, Bibliothèque oecuménique 1, Les Editions du Cerf, Paris 1969, ss. 211.

Perspektywy ekumeniczne uświadomione w Kościele katolickim dzięki Soborowi Watykańskiemu II zaczynają coraz bardziej dominować w teologii i życiu Kościoła. Autor przedstawia te zagadnienia, które ze względu na fakt zbliżenia się między chrześcijańskimi wspólnotami stały się najbardziej aktualne. Są to: dialog z Kościołem prawosławnym, nowa hermeneutyka biblijna, problem sekularyzacji,

reformy i reformacji współczesnej, jedności w wielości, której wyrazem jest sakrament Eucharystii, świadoma odpowiedzialność ekumeniczna w przekazywaniu informacji i dążeniu do pokoju. Stąd też teologia musi orientować w tych kierunkach i stworzyć nową hermeneutykę, gdyż dawna hermeneutyka przeżywa kryzys form. Warunkiem tworzenia „nowej” teologii jest przede wszystkim respektowanie momentów historycznych, ekumenizm i uniwersalizm. Taka tylko teologia może służyć za podbudowę teoretyczną dawania świadectwa Chrystusowi i szacunku wobec innych wspólnot eklezjalnych.

Z a h r n t H., *Aux prises avec Dieu. La théologie protestante au XXe siècle*, Bibliothèque oecuménique 5, Les Editions du Cerf, Paris 1969, ss. 498.

Zachodzące zmiany w teologii protestanckiej czasów najnowszych uszłyby zapomnieniu, gdyby nie prezentowano poszczególnych nurtów celem porównania ich z sobą. Autor stwierdza, że każda epoka musi dać własną odpowiedź na wezwanie Boga, w oparciu o świadectwo objawienia zinterpretowane w nowej formie. W tym celu przedstawia więc nie tylko poglądy czołowych teologów protestanckich (takich jak: Karl Barth, Emil Brunner, Friedrich Gogarten, Eduard Thurneysen, Dietrich Bonhoeffer, Rudolf Bultmann, Ernst Käsemann, Günther Bornkamm, Gerhard Ebeling, Ernst Fuchs, Herbert Braun, Helmut Thielicke, Helmut Gollwitzer, Wolfarht Pannenberg, Jürgen Moltmann, Paul Tillich i inni), ale krytycznie ustosunkowuje się do wielu ich sformułowań. Równocześnie uwzględnia procesy historyczne, jak i kierunki filozoficzne, które zadecydowały o takim ujęciu interpretacji prawd wiary. Nie są to więc referaty poglądów poszczególnych teologów. Autor wplata je w usystematyzowane zagadnienia problemowe, dzięki czemu lektura książki jest niezwykle interesująca i żywa. Czytelnik bowiem może odtwarzać sobie współczesne procesy historyczne, wobec których należy się ustosunkować egzystencjalnie, znajdując równocześnie właściwą interpretację teologiczną.

Zerbrochene Gottesbilder, Herder-Verlag, Freiburg 1970², ss. 163.

Pozycja powstała z szeregu artykułów, w których teologowie holenderscy przedstawiają sytuację kryzysu tradycyjnych obrazów Boga, jakie narosły w ciągu wieków w różnych wydaniach interpretacji teologicznych. Klimatem powstania zbioru był człowiek pytający, który równocześnie musi sobie dać odpowiedź, czy i kim jest Bóg. Tzw. teologia „śmierci Boga” importowana z półkuli zachodniej wskazuje, że nastąpił kryzys wiary w ogóle, stąd rodzi się pytanie, gdzie człowiek wierzący może spotkać Boga. Socjologia i psychologia stwierdzają, że wiara jest uwarunkowana bazą ekonomiczno-społeczną lub psychologiczną. Czy więc naprawdę spotkać można Boga? Autorzy starają się na bazie współczesnej sytuacji myślenia zaprezentować biblijny obraz Boga objawienia, próby uzmysłowienia sobie istoty Boga, projekcję własnych odczuć i wartości w przedstawianiu Boga, świadomość rzeczywistości wiary w Boga, próbę odszukania obecności Boga w świecie, wreszcie moment osobowy wiary, decydujący o jej prawdziwości. Przystępna forma wykładu gwarantuje książce poczytność, o czym świadczy jej drugie wydanie w ciągu jednego roku.

Ks. Romuald Łukaszyk